

ГЕНЕТИКА ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена розгляду генетичної характеристики запозичених іменників для позначення одягу у двох сучасних лінгвістичних системах: українській та німецькій мовах, носії яких мають багаторічний історико-культурний досвід міжнаціонального спілкування. Проводиться аналіз даного пласту лексики із визначенням прототипу запозичень та первісного значення.

Ключові слова: генетична характеристика, прототип, первісне значення, об'єм значення, джерело запозичення.

Статья посвящена рассмотрению генетической характеристики заимствованных лексем, обозначающих названия одежды, в двух современных лингвистических системах: украинском и немецком языках. Проводится анализ данного пласта лексики с определением их прототипа и первичного значения.

Ключевые слова: генетическая характеристика, прототип, первичное значение, объем значения, источник заимствования.

The article is concerned with genetic characteristics of borrowed nouns meant to define clothes in the two contemporary linguistic systems: in the Ukrainian and in the German languages whose native speakers have a long-lasting historical and cultural experience of international communication. The article presents analysis of one lexical layer and determines the borrowing prototype as well as the primary meaning.

Key words: genetic characteristics, prototype, primary meaning, range of the meaning, borrowing source.

Лексична система кожної мови безперервно зростає та змінюється внаслідок формування глобального інформаційного простору, суспільних та економічних процесів, спрямованих на світову інтеграцію, постійно збагачуючи словниковий склад сучасних мов та впливаючи на їхній розвиток.

Лексико-семантичний рівень – найбільш динамічна підсистема в структурі мови, оскільки саме тут безпосередньо віддзеркалюються зміни, що відбуваються в реальному світі. Завдяки відкритості лексики кожної мови завжди налаштована на появу інновацій; у ній існують реальні можливості до постійного поповнення, зокрема, шляхом запозичень.

Однак порівняльне вивчення лексичних одиниць, які позначають одяг в німецькій та українській мовах, ще не було предметом окремих досліджень, що і обумовлює актуальність даної роботи.

Розгляд лексичних цих одиниць узіставному плані сприяє розумінню історичних і соціокультурних умов у розвитку двох націй. Збільшення кількості запозиченої лексики в цих сучасних мовах, активні темпи її засвоєння зумовлюють потребу комплексного до-

слідження запозичень, як явищ, що допомагають краще зрозуміти взаємовідносини між народами протягом всього періоду їх історії.

Матеріалом дослідження в даній статті виступають 94 іменника, що були отримані з Нового тлумачного словника української мови за редакцією В.В.Яременко [1], та 275 іменників із Великого німецько-російського словника за редакцією К.Лейна [2], наприклад: нім. *derMantel* 'пальто', *dieHausjacke* 'піжама, домашня куртка'; укр. чоботи, сорочка.

Назви одягу належать до важливих компонентів основного лексичного фонду будь-якої мови. Дослідження цієї групи лексем може найтипівіше відображати складні процеси і трансформації всієї лексики в структурно-семантичному аспекті.

Важливим елементом семантичного аналізу є визначення прототипу запозичення. Багатозначні слова, зазвичай, запозичуються в одному зі своїх значень, об'єм значень при цьому, як правило, зростає [3: 74].

В більшості випадків запозичення потрапляють у мову як засіб для позначення нових речей та виразу раніше невідомих понять. У сучасній українській мові вживаються слова, засвоєні з багатьох мов, які приходили до складу української лексики в різні часи й різними шляхами. Деякі з них увійшли ще в давньоруську мову, а від неї були успадковані українською.

Деякі іншомовні слова були запозичені українською мовою безпосередньо в процесі прямих зв'язків українського народу з тим або іншим народом, але є чимало й такої іншомовної лексики, яка запозичалася через посередництво інших мов. Найбільшим джерелом, з якого засвоювалася до українського словника іншомовна лексика, була російська літературна мова [4: 48].

Запозичені іменники в українській мові становлять 45,7% від загального корпусу (94 одиниці) досліджуваної лексики, що використовується на позначення назв одяг.

Дослідження виявило, що джерелом найбільшої групи запозичень до української мови є англійська мова. Англіцизми складають 16,2% від загального корпусу запозичень, наприклад: джемпер 'назва в'язаної кофти без коміра та застібок, яку одягають через голову' є запозиченням з англійської мови *jumper*, що позначає 'джемпер, блуза, матроська куртка' [5]. У свою чергу, англійське *jumper* було утворене від запозиченого з французької мови слова *jupe* 'спідниця' або 'жакет', що походить від арабської мови *dzubba* 'довгий одяг з вовни', звідти також укр. шуба 'одягіз хутра з довгими полами' [6: 48].

Українське слово светр 'в'язана тепла кофта без застібок з високим коміром, яку одягають через голову' є запозиченням від англійського *sweater* 'светр', утвореного від *sweat* 'піт, потіти' [6: 189].

Запозичення з французької мови становлять другу групу за кількістю запозичень – 14% від усього об'єму досліджуваної лексики, наприклад, кашне запозичення з французької мови *cache-nez* 'хустка, шарф' (буквально 'ховайніс'), що складається з основи дієслова *cachier* 'ховати' (нар.лат. *coacticare* 'топати; стискати' пов'язане з лат. *coactare* 'примушувати') і основи дієслова *ago, agree* 'приводити до руху, гнати' та іменника *nez* 'ніс' (що походить від лат. *nasus* 'ніс') [6: 411].

Лексема кашкет 'чоловічий головний убір із козирком' потрапила в українську мову через польську *kaszkiet* 'видшолома', що в свою чергу запозичена з французької мови *casquette* 'кашкет', зменшення від *casque* 'шолом, каска' [6: 411].

Третю за чисельністю групу запозичень до української мови становить італійська мова – 11,6%, наприклад, лексема *костюм* у сучасній українській мові має такі значення: 1) ‘комплект верхнього одягу, що складається з піджака, штанів, а іноді й камізьки (у чоловіків) або жакета й спідниці (у жінок)’; 2) ‘одяг (театральний або маскарадний одяг)’, ‘різний одяг спеціального призначення: лижний костюм, купальний костюм’ [5]. До української мови лексема була запозичена за допомогою французької *costume* ‘костюм’ з італійської мови *costume* ‘звичай; звичка; костюм’. Італійський відповідник походить від лат. *consuetudo* ‘звичай, звичка’. Але в даному випадку латинська мова не є генетичним джерелом походження лексеми *костюм*, бо значення ‘одяг’ було відсутнє в латинській мові. Це значення лексема набула лише в італійській, хоча за морфологічної структурою генетичним джерелом є саме латинська мова [6: 55].

Запозичення з латинської мови становлять 11,6% досліджуваних одиниць, зокрема, до цієї групи відноситься засвоєна українською мовою лексемаштиблети ‘чоловічі черевики на шнурках’, хоча вона і була запозичена з німецької мови *dieStiefelette* ‘полуботки’, але генетичним джерелом походження лексеми є латинська мова *aestivale* ‘літнє солдатське взуття’ (від *aestas* ‘літо’), звідти вона була запозичена спочатку до французької мови *estival* ‘солдатськевзуття’, а потім до німецької [7: 425].

Українська лексема *кепка* ‘чоловічий головний убір із м'яким дашком, без твердого денця та околички’, очевидно, через польське посередництво запозичена з французької мови *keri*, що походить від нім. *dasKäppi* ‘кепі’ (зменшена форма до *dieKappe* ‘шапка, ковпак, берет’). Німецький відповідник зводиться до лат. *cappa* ‘каппа; плащ з капюшоном’ [6: 423].

Кількість німецьких лексем серед запозичень української мови складає тільки 7% від загальної кількості досліджуваних запозичень на позначення назв одягу. Наприклад, іменник *бюстгальтер* ‘ліфчик’, німецький відповідник *derBüstenhalter* ‘ліфчик’ складається з основи іменника *dieBüste* ‘бюст’ та дієслова *halten* ‘тримати’ [6: 315]. Свідченням того, що джерелом запозичення був саме іменник *derBüstenhalter*, а не *derBrusthalter* ‘бюстгальтер’, є наявність даного запозичення і в польській мові *biusthalter* ‘бюстгальтер’.

Дослідження показали, що запозичення з інших мов до української є менш чисельними. Запозичення з польської мови дорівнюють німецького корпусу (7%), наприклад: *pas* ‘пас, пояс’; *kozuch* ‘кожух, шкура’; *kurta* ‘куртка’. Російські, арабські, голландські, перські, іспанські, індійські та тюркські мовні одиниці становлять у сумі 6,9% усіх запозичень в українській мові, наприклад: рос. *майка* ‘трикотажна сорочка без рукавів та коміра’; араб. *hil'at* ‘халат; почесний одяг’; гол. *lijf* ‘ліф; корсет’; пер. *serāra* ‘сарафан; почесний одяг’; тюрк. *papag* ‘папаха’; ісп. *palletoque* ‘пальто; плащ з капюшоном’; гінді *pājāma* ‘піжама; вбрання для ніг’.

Велику роль у розвитку словникового складу німецької мови відіграли запозичення з латинської та французької мов [8: 53]. Усього було виявлено 50 одиниць запозичень або 18,1% від загального корпусу (275 одиниць).

Французька революція обумовила найбільший відсоток запозичень до німецької мови, а саме 40%. Назва жіночого предмету одягу *dieBluse* ‘блузка’ походить від французької *blouse*. Походження цієї лексичної одиниці в французькій мові невідоме. Вперше лексема *dieBluse* зустрічається під час Французької революції в заченні ‘робочий халат візника (derFuhrmannskittel)’, ‘робочий одяг (dasArbeiterkleid)’, що застосовується і досі

[9]. Слово *dieBluse* сьогодні має наступні значення ‘блузка’, ‘кофточка’; ‘блуза’, ‘гімнастерка’ [2].

Англiцизми, запозичення яких в нiмецькiй мовi припадає на кiнець вiснадцятого – початок двадцятого столiття, складають 32%. Слово *dieShorts* ‘шорти’, ‘короткi чоловiчi шкарпетки’ [2: 770] належить до чисельних запозичень найменувань предметiв одягу у 20 столiттi з англiйськiй мови, як, наприклад: *dieBluejeans* ‘джинси’, *derPetticoat* ‘пишнанiякниспiдниця’, *derPullover* ‘пуловер’. Англiйськeshorts дослiвно перекладається ‘короткi’. Це субстантивациja множини прикметника *short* ‘короткий’, що вiдповiдає двн. *scurz* ‘короткий’, ‘вiдрiзаний’. З прикметником *scurz* тiсно пов’язан iменник *derSchurz* (свн. *schurz*, двн. *scurz*) ‘короткий предмет одягу’, ‘фартух’. Давньовiсньонiмецька лексема *scurz* походить вiд iндевропейського кореня *sker-* ‘рiзати’ (нiм. *schneiden* ‘рiзати’; *scheren* ‘пiдрiзати’, ‘обрiзати’) [9].

Запозичення нiмецькiй мови з латини є результатом культурного та економiчного контакту народiв у першi столiття нашої ери. Цi запозичення становлять 14% вiд усього об’єму дослiджуваного матерiалу, наприклад: *derPelz* ‘одяг з хутру’; *dieMütze* ‘шапка, кашкет’. Назва предмету одягу *derMantel* (свн. *mantel*; двн. *mantal*) ‘пальто’ запозичена з латинськiй мови вiд слова *mantullum* ‘покрив’, ‘ковдра’. Подальше походження слова невідоме [9]. У сучасному слововжитку *derMantel* застосовується в рiзних сферах у прямому та в переносному значеннях, наприклад: 1) ‘пальто’; ‘плащ’; ‘шинель’; 2) переносне значення: ‘прикриття’, ‘покрив’; ‘лiчина’; 3) технiчне значення: ‘оболонка’; ‘кожух’; ‘покришка’; 4) геололiя: мантiя (землi) [2: 597].

Иншi запозичення до нiмецькiй мови не були такими багаточисельними, як з французькiй, англiйськiй та латинськiй мов: з iспанськiй (4% вiд усього об’єму лексики) *dieGala* ‘параднийодяг’; з iталiйськiй (2%) *dieJoppe* ‘куртка, тужурка’; з турецькiй (2%) *derTurban* ‘турбан, чалма’; з грецькiй мови (4%) *derChiton* ‘хiтон’.

Пiдсумовуючи наведене вище, можемо говорити, що у вiдсотковому вiдношеннi українська мова має бiльше запозичених лексем на позначення назв одягу, нiж нiмецька мова. Українська мова нараховує 14 джерел запозичень, а нiмецька мова – тiльки 8 джерел надходження iншомовної лексики. Найбiльшим джерелом запозичень до нiмецькiй мови є французька мова. Українська мова утворює цю групу лексики шляхом запозичення з англiйськiй мови.

Таким чином, вагому частку у складi кожної мови становлять запозичення, де найбiльш типовою формою надходження iншомовної лексики є запозичення найменувань разом з запозиченням речi, явища, поняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яременко В.В., Слiпушко О.М. Новий тлумачний словник сучасної українськiй мови [у 3 т.] / В.В. Яременко, О.М. Слiпушко. – К.: Аконiт, 2008. – 2717 с.
2. Лейн К. Большой немецко-русский словарь / К. Лейн. – М.: Русский язык медиа, 2004. – 1040 с.
3. Горпинич В.О. Будова слова i словотвір / В.О. Горпинич. – К.: Рад. шк., 1977. – 119 с.
4. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної українськiй лiтературної мови / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. – К.: Радянська школа. 1965. – 422 с.

5. ABBYYLingvo 12: [Електрон. ресурс] – Режим доступу до словн. : <http://www.Lingvo.ru>.
6. Етимологічний словник української мови: [у 7 т.]. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / голов. ред.: Мельничук О. С. — К.: Наук. думка, 1982.
7. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: [у 2 т.]. / П. Я. Черных. – М.: Русский язык, 1999. – 1182 с.
8. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / редкол.: акад. Білодід І. К. (голова) [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1973. – 438 с.
9. Duden. Das Herkunftswörterbuch: [Електрон. ресурс] – М.: Аби Софтвєр, 2007. – Режим доступу до словн. : <http://traduko.lib.ru/>